

Незламні

Комбінований урок

ТЕМА УРОКУ

Нацистський окупаційний режим.

МЕТА

НАВЧАЛЬНА

Розкриття особливостей нацистського окупаційного режиму, пояснення змісту понять і термінів «новий порядок», «остарбайтери», «колабораціонізм», характеристика сутності німецького генерального плану «Ост», діяльності національних військових формувань у складі німецької армії.

АУДИТОРІЯ

10-й клас.

РОЗВИВАЛЬНА

Розкриття особливостей нацистського окупаційного режиму, характеристика сутності німецького генерального плану «Ост», становища військовополонених і цивільного населення на окупованих територіях.

ОБЛАДНАННЯ

Карти.

ВИХОВНА

Виховання учнів у дусі патріотизму, національної свідомості та гідності, почуття єднання українського народу; поваги до Батьківщини та свого народу.

МЕТОДИ, ПРИЙОМИ

- Мінілекція;
- фронтальне опитування;
- робота з картами;
- групова рефлексія;
- робота з документами.

ПЛАН УРОКУ

- I. Організаційний етап
- II. Перевірка домашнього завдання
- III. Вивчення нового матеріалу
- IV. Закріплення та повторення вивченого на уроці
- V. Підбиття підсумків уроку
- VI. Домашнє завдання

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Переглянути документальний фільм «Останній напис» (QR 1).
2. Написати есе на запропоновану тему (домашнє завдання на с. 31, 33).

DATA _____ ПІБ _____ КЛАС _____

Готуючись до нападу на СРСР, керівники нацистської Німеччини заздалегідь розробили низку планів, інструкцій, директив щодо масового знищення населення окупованих територій. Наміри гітлерівців найяскравіше відобразились у горезвісному людиноненависницькому плані «Ост».

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний етап

Учитель вітається з учнями та перевіряє присутніх.

II. Перевірка домашнього завдання

Фронтальне опитування

Під час фронтального опитування вчитель організовує репродуктивну бесіду на тему «Напад Німеччини на Радянський Союз» і пропонує учням відповісти на такі запитання та виконати завдання:

- Визначте причини німецько-радянської війни.
- Розкрийте зміст термінів і понять «бліцкриг» («блискавична війна») та «евакуація».
- Охарактеризуйте мобілізаційні заходи та етапи проведення евакуації на території України.
- Визначте причини провалу наступальних операцій радянських військ у 1942 році.
- Визначте мету, яку мало радянське компартійне керівництво СРСР, застосовуючи тактику «випаленої землі».

Робота з картою

Учитель організовує індивідуальне опитування у вигляді самостійної роботи учнів з картою, запропонувавши показати:

- бойові дії на території України влітку і восени 1941 року;
- розгортання лінії наступу нацистськими військами впродовж 1941 року по всій лінії фронту;
- перебіг військових дій під час оборони Севастополя;
- промислові центри УРСР, які зазнали руйнації під час тактики «випаленої землі».

■ Ігор КОЛЯДА,

доктор історичних наук, професор
НПУ імені М. П. Драгоманова, м. Київ

■ Александра ШМИРКА,

студентка магістратури

Групова рефлексія

Учитель організовує групову роботу та пропонує обговорити такі запитання:

- Чому на початку війни з нацистськими військами Третього райху радянські війська зазнавали поразки?
- Чому на практиці мобілізація й евакуація в Україні впродовж перших місяців нацистсько-радянської війни не завжди відбувалася з дотриманням правил, визначених владою?
- Чому тактика «випаленої землі» належить до воєнних злочинів?

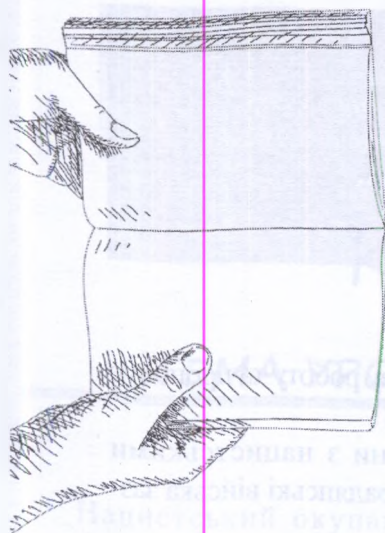
III. Вивчення нового матеріалу

Мінілекція «Нацистський «новий порядок» в окупованій Європі»

Учитель. У центрі Європи нацисти утворили «сталевий блок». Очільники нацистської Німеччини планували приєднати території прилеглих держав, населені німцями. Так, до складу Третього райху було приєднано демілітаризовану Рейнську зону, Саар, згодом інтегровано Австрію, Судетську область, Мемельський край. З інших територій незалежної Чехії було утворено «протекторат».

Із захопленням Польщі до райху повернули землі, відняті в Німеччини за Версальським мирним договором. Данія позбулася Шлезвіг-Гольштейну, а Франція — Ельзасу та Лотарингії. Від Югославії до райху відійшла Словенія, Штирія й деякі інші іллірійські землі колишньої Австро-Угорської монархії.

Отже, сталевий блок — це території прилеглих до Німеччини держав, де більшістю місцевого населення були німці. Саме до «сталевого блоку» за планом нацистів мали бути приєднані українські землі.

«Новий порядок» — політичний режим, який керівники Третього райху хотіли встановити на окупованих територіях, що передбачав створення пангерманської держави на основі націонал-соціалістичної ідеології, яку Гітлер виклав в автобіографічній книжці «Моя боротьба» («Майн Кампф»), першу частину якої написав у в'язниці 1924 року.

Завдання учням

З'ясуйте плани нацистів щодо держав і народів Європи. Покажіть на контурній карті території, які в планах Німеччини утворювали «сталевий блок».

На територіях окупованих країн, які оточували Третій райх, було встановлено режим «нового порядку». Його складниками були:

- утворення маріонеткових режимів або так званих протекторатів;
- економічні, фінансові й трудові ресурси повністю підпорядковано інтересам нацистської воєнної економіки;
- «новий порядок» передбачав запровадження «націонал-соціалістичного режиму».

(Учні занотовують характерні ознаки «нового порядку» на окупованих територіях до конспекту).

Мінілекція «План “Ост”». Зони окупації України: особливості режиму»

Учитель. Генеральний план «Ост», розроблено в 1941 році під керівництвом Генріха Гімлера, містив програму німецької колонізації Польщі, країн Балтії, Білорусі, України й частини європейської Росії. План розроблено для реалізації гітлерівської ідеї про «життєвий простір» для німців у Східній Європі.

Фактично це був комплекс різних документів, частина яких не збереглася. У цих документах йшлося про депортацію або германізацію частини місцевого населення, а іншої — фізичне винищення. На українських чорноземах колоніза-

тори мали намір розмістити поміщицькі й фермерські господарства ветеранів вермахту.

Отже, план «Ост» — це генеральний план нацистського керівництва Німеччини, який містив програму колонізації окупованих країн Східної Європи для розширення життєвого простору для представників «арійської нації».

Контрольні запитання

- Коли було розроблено генеральний план «Ост»?
- Що передбачав план «Ост»?
- Яке місце в плані «Ост» відводилось Україні, яку долю він визначав для українців?

(Використовуючи розгорнуту характеристику, тематичну карту та карто-схему, учитель охарактеризовує запроваджений нацистами адміністративно-територіальний устрій на окупованих територіях України).

Окуповану територію України адміністративно було поділено на такі частини:

Галичину підпорядковано так званій Генеральній губернії, або Генерал-губернаторству (яке об'єднувало також більшу частину польських земель включно з Варшавою). Генеральну губернію створено в жовтні 1939 року, а дистрикт (округ) «Галичина» приєднано до неї в серпні 1941 року. Адміністративний центр губернії містився в Кракові. Генерал-губернатором призначено Ганса Франка. Німецький окупаційний режим у Галичині був трохи ліберальніший, ніж на решті українських територій, що бу-

ло пов'язано з тривалим перебуванням краю в складі Австро-Угорщини.

Правобережна Україна, більша частина Лівобережної України й південні райони, що прилягали до Криму, утворили райхскомісаріат «Україна» із цивільною адміністрацією із центром у Рівному. Райхскомісаріат «Україна» був одним із п'яти, що мали бути створені в європейській частині Радянського Союзу. Концепція райхскомісаріату трактувала Україну винятково як географічну область, а не як політичне чи національне утворення.

Східні райони України до узбережжя Азовського моря, як і Кримський півострів, перебували під військовою адміністрацією. Там німецька політика й ставлення до українців були м'якшими.

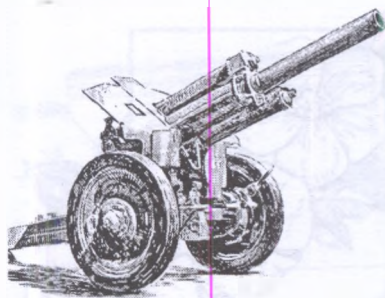
Частину українських територій улітку 1941 року Гітлер віддав диктатору Румунії Іону Антонеску як винагороду за надання в розпорядження вермахту мільйонної армії, що воювала на півдні України і в Криму. З Одеської області, південних районів Вінницької й західних районів Миколаївської областей було сформовано румунську провінцію Трансністрію (Задністров'я) із центром в Одесі. Румуни, які ніколи не претендували на Одесу, просто грабували південну Україну, вивозячи звідти будь-що. Чернівецьку й Ізмаїльську області теж було передано Румунії. Тут створено губернаторства: Буковинське із центром у Чернівцях і Бессарабське (що включало територію Молдови з Ізмаїльською областю) із центром у Кишиневі.

Отже, нацисти проігнорували плани очільників українського самостійницького руху щодо відродження Української держави та сподівання українців мати власну державу, звільнену від більшовицько-сталінського режиму з його репресійною політикою.

Ознаки нового порядку на територіях країн, окупованих Німеччиною:

- **установлено маріонеткові режими або протекторати;**
- **економічні, фінансові й трудові ресурси повністю підпорядковано інтересам нацистської воєнної економіки;**
- **побудова націонал-соціалістичного режиму.**

Остарбайтер — працездатне населення окупованих нацистами територій Східної Європи, яке вперше вирушило на примусову працю до Німеччини.

Контрольні запитання

- До якої частини увійшла більшість земель України?
- Яке місто було обрано столицею?
- Хто очолив Райхскомісаріат?
- Чому режим на колишніх землях Австро-Угорщини був слабшим?
- Які області увійшли до складу «Трансністрії»?
- На контурній карті покажіть адміністративно-територіальні одиниці, які було утворено на окупованих нацистами теренах України.

Мінілекція «Еріх Кох»

Учитель. Призначений райхскомісаром 45-річний Еріх Кох мав репутацію жорстокої людини. В Україні його завданням була експлуатація ресурсів і депопуляція. Кох Еріх — партійний і військовий діяч нацистської Німеччини, райхскомісар України в 1941—1944 рр. На початку 1920-х рр. працював дрібним службовцем на залізниці в Рейнській області, приєднався до націонал-соціалістичного руху.

Захоплювався комуністичними ідеями, активно виступав за союз Німеччини з СРСР для подолання наслідків Версальського мирного договору 1919 року, за що в партійному середовищі отримав прізвисько «Червоний Еріх». У 1933—1945 рр. був обер-президентом Східної Пруссії. Після окупації гітлерівськими військами в 1941 році західних територій СРСР призначений райхскомісаром України.

У промові, виголошеній у Києві в березні 1943 року, продовжував закликати до того, щоб німці

пам'ятали, що «найнижчий німецький робітник расово та біологічно в тисячу разів є більш цінним, ніж місцеве населення». Був категоричним противником ідеї обмеженої української державності.

Контрольні запитання

- Хто такий Еріх Кох?
- Яку посаду він отримав в Україні?
- Яким було ставлення райхскомісара Е. Коха до української державності?
- Чому очікування українців на власне державне життя не могли справдитися за очільництва Україною Е. Коха?
- У чому виявлялися нацистські переконання Е. Коха?

Вермахт на початку встановлення окупаційного режиму, за рахунок лояльного ставлення, хотів заручитися підтримкою українського населення для того, щоб повністю реалізувати генеральний план «Ост».

(Учитель організовує самостійну роботу з документом (додаток 1 на с. 34—35), під час якої організовує репродуктивну бесіду та пропонує учням підготувати відповіді на такі запитання:

- Коли було видано цей документ?
- Яку економічну мету мали нацисти?
- Якою мовою мали право користуватися українці?
- Які права мали українці в управлінні державою?
- Яке місце мали посісти українці в Третньому райху?
- У чому виявлялася зневага представників «арійської нації» до українців?).

Мінілекція «Становище військовополонених і цивільного населення на окупованих територіях. Остарбайтери».

Учитель. Наступ нацистських військ у І періоді радянсько-німецької війни вирізнявся поразками Червоної Армії й утворенням великої кількості військовополонених (близько 5,7 млн). У перші місяці війни їхня доля мало цікавила як німецьке, так і радянське військо й політичне керівництво. Чому становище радянських військовополонених було тяжким?

Посилаючись на те, що СРСР не підписав Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими (1929 рік), нацисти не згодилися поширити на радянських бранців права, які мали військовополонені західних держав. Ішлося передусім про медичну допомогу й можливість отримувати посилки з їжею та одягом.

У полон брали не всіх: комісарів і політпрацівників, співробітників НКВС і євреїв розстрілювали на місці. Траплялося, особливо на початку війни, що полонених місцевого походження відпускали по домівках (з пропагандистською метою). Концтабори для радянських бранців часто влаштовували просто неба — на відкритій місцевості, огороженій колючим дротом.

Контрольне запитання

— Після якої події нацисти як робочу силу почали використовувати військовополонених і цивільне населення?

Перші українці опинилися на німецькій примусовій роботі ще влітку 1939 року. Це були мешканці окупованого угорськими військами Закарпаття, яких вивозили на роботу до Австрії. Наступними на початку вересня 1939 року потрапили до райху галичани — військовослужбовці польської армії, які виявилися в полоні й із часом були переведені до розряду цивільних робітників. Перші цивільні робітники з окупованої вермахтом України стали добровільно виїжджати до Німеччини ще влітку 1941 року з дистрикту «Галичина».

Остарбайтери (нім. Ostarbeiter — «східні робітники») — німецький термін для означення осіб, яких вивезли гітлерівці зі східних окупованих територій, переважно з Райхскомісаріату Україна, протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

Колабораціонізм — співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем поширеним і мав місце майже в кожній окупованій країні.

На перших етапах це були молоді українці, приваблені обіцянками роботи, належними життєвими умовами й можливістю ознайомитися з культурними здобутками Західної Європи. Наступним етапом в організації мобілізації остарбайтерів став провал «бліцкригу», коли економіка Німеччини через постійні мобілізації почала відчувати нестачу працівників. Почався примусовий і насильницький вивіз на роботи до Німеччини цивільного населення працездатного віку. Найбільшим постачальником остарбайтерів стала Україна.

Охарактеризуйте долю українців у складі остарбайтерів і наслідки нацистської політики залучення українців до примусових робіт у Німеччині. *(Учитель роздає учням статистичну таблицю (додаток 3 на с. 38), учні аналізують її та дають відповідь на запитання).*

Остарбайтери, які працювали на заводах, жили в спеціальних таборах і мали пришитий до одягу розпізнавальний знак «OST», що означав національну неповноцінність: «І де наш люд зараз не стражда, де його тільки нема... де не глянь і куди не глянь, і все “Ост” — це нас тут позначили як овець, щоб не забрели, куди не треба», як говорять спогади наших сучасників. Вони швидко вичерпували здоров'я через недоїдання, непосильну працю, погане житло, брак медичної допомоги, приниження.

Характерно, що тільки до остарбайтерів, на відміну від інших категорій іноземних робітників, офіційно було дозволено застосовувати публічне побиття як метод покарання. Звісно, умови життя й праці для робітників не були однаковими. Щоб з'ясувати реальні обставини життя, звернімося до спогадів очевидців, які працювали в різних галузях економіки нацистської Німеччини. Свою розповідь вони зазвичай починали з описання ситуації та умов проживання в рейху.

Антоніна Осадчук працювала в Австрії на військовому підприємстві, куди її вивезли із с. Лобачів Володарського р-ну Київської

обл.: «Коло заводу там недалеко були бараки. Я вже тоді не знала, скільки там бараків. Нас там тисяч зо дві було, а може й більше. Дуже багато. Отак довгі такі бараки побудували. І паркан з колючого дроту й прохідна. Поліцай там стояв. Барак, ну знаєте, коридор такий довгий, і з одного боку були кімнати, і з другого — кімнати.

У нашій було шістнадцять чоловік, у всіх кімнатах так. Але не думайте, що кімнати були здорові, там прохід не дуже вже такий великий. І були такі двоповерхові нари. З одного боку внизу чотири челоиска і зверху чотири. І з другого — так само... Там, у кінці вікно, а тут двері».

Доповнює вигляд барака фастівчанин Леонід Бойко: «У кімнатах були полиці в три ряди по обидві сторони, а посеред вузький прохід. Постелею були солом'яні мати, а вкривлі ніякої. Через кожні 10 днів нас ввели в баню, де ми милися, а наша одяга вішалася на залізні візки і її прожарювали так, що всі воші зварювалися. Після бані днів три нас воші не турбували, потім все починалося знову. А клопи, так ті не давали по ночах спокою і з ними ніхто не боровся».

Трохи кращим було становище остарбайтерів у приватних сільськогосподарських маєтках, так званих бауерів. Там принаймні було легше втамувати відчуття голоду та й режим утримання був стерпним. Киянка Надія Федорук так описує своє нове помешкання: «Хазяйка тоді мені показує, відкрила двері наверх, — іди туди, наверх, у спальню значить. Пішла по трапу. Прихожу — там кровать дерев'яна. На перині спиш і периною вкривайся. Не пододіяльники, як у нас, а напірниці й застібаються на пугвички. Така підлога жовта була в цвітах, гарна така. Це моя кімната».

Остарбайтери на селі мешкали зі своїми господарями під одним дахом (хоча й не завжди). Михайло Коробенко, житель с. Бурти Кагарлицького р-ну Київської обл., працював у господарстві, де крім нього було ще 16

примусових робітників — поляків й українців: «Спочатку нас як привезли, то в селі зробили лагерь для усіх, хто був. На нижньому поверсі дівчата, а на верхньому поверсі — хлопці. А тоді хазяїни почали розбірать. Отак. Якщо я не йду, у п'ять часів мене будить. А тут, як я живу у нього в дворі, то він зна, що я встану й піду, бо він перевірить і пльотка по спині. І вони розібрали по своїх домівках. У нас там була своя кімната така, коло стайні примурована, грубка була, то вже тут варили».

Щойно звістки про справжнє становище оstarбайтерів досягли України, як німецькій владі стало важче переконувати мешканців окупованих територій добровільно виїздити на роботу до райху: на людей почали влаштовувати облави й вивозити силою. Після війни Нюрнберзький військовий трибунал кваліфікував практику примусової праці військовополонених, цивільних робітників і в'язнів концентраційних таборів як воєнний злочин і злочин проти людяності.

Завдання учням

Учитель. Прокоментуйте твердження історика Сергія Плохія: «Україна під німецькою окупацією стала великомасштабною моделлю концентраційного табору. Як і в таборах, лінія між опором і співпрацею, роллю жертви та співучастю в злочинах режиму стала розмитою й непомітною. Кожен робив особистий вибір, і тим, хто вижив, довелося жити зі своїми рішеннями після війни, декому в гармонії, а декому в муках совісті. Але майже всі страждали від провини за те, що вижили».

(Учні коментують цитату).

Учитель. Ганна Грищенко, жителька Житомирської області, так описала свій робочий день: «Нас водила у 6 годин ранку на роботу жінканімкенья. Частина дівчат перевели працювати у дві зміни. То вже самі ходили на роботу і з роботи — це дівчата. Хлопці ходили з поліцаями на денну і нічну роботи. Працювали рано, з 6.30 ранку до 18.00 вечора у цехах біля станків. О 12 годині дня обідня перерва на пів години. Нічна зміна працювала з 18.30 вечора до 6 годин ранку. У обід варили в більшості брукву, різану стружками машиною. Коли заколочена житньою мукою, а коли світла.

Увечері теж таке, або як німці в обід щось недоїдять, то увечері нам на вечерю дають, або на крупну терку сиру картоплю потруть, закип'ятять і нам вечеря. Давали мало солоного, щоб не опухали люди. Увечері давали ще по 200 грам хліба. Хліб був не житній, невідомо з чого, темно-попільного кольору, трохи солодкуватий, як брусок, не пухкий. У суботу робили до 12 години дня. Неділя — вихідний, релігійні свята — теж вихідні.

У субота та вихідні дні нас харчували один раз у 12 годин дня, ходили їсти на завод. У вихідні дні до хліба давали по 10 грам масла. На обід варили іноді рисову молочну кашу і давали чайну ложечку топленого масла. Як картоплю варили цілу чищену, то давали по 5 маленьких картоплин, 1 столову ложку шпинату, 1 столову ложку підливки, 1 чайну ложечку крученого відвареного м'яса. Одну неділю давали рис, а другу — картоплю».

Перший ешелон із 1 117 робітниками-спеціалістами вирушив із Харкова до Кельна 18 січня 1942 року, другий до Бранденбурга — 21 січня. Вивозити трудові ресурси з Києва почали 22 січня 1942 року, коли до Німеччини було відправлено 1,5 тис. осіб. 24 лютого перший потяг від'їхав зі Сталіноґо.

Особливістю початкових німецьких трудових наборів була чітка спеціалізація робітників за професіями (перевагу вігдавали чоловікам зі спеціальністю будівельників, металургів, гірників тощо), а також їхній здебільшого добровільний характер.

Шістнадцятирічна Марія Шевченко (Кобзиста) із с. Годунівки Яготинського р-ну працювала в невеликому господарстві вдови в сільській місцевості Австрії: «Я порала свині, доїла корови, було чотири корови і теличка, свиней було п'ятеро. Коли попораєм худобу, на 8 сніданок. Помили посуд, їсти варила хазяйка, їли разом, і йдемо по роботах на поле чи по двору. Їжа була така — вранці кофе і курудзяна каша в тарілочці, ну промили кишки, у 10 годин — скибка хліба чимось помазана (повидло, смалець, сир з цибулею), обід — якийсь суп без хліба, у 5 годин — скибка хліба чимось помазана, вечеря — кофе, каша — ми навіть не наїдалися.

Перший рік я не косила худобі, а на другий рік мусила косити, бо хазяйка купила два волі і стало вже п'ять корів. Я рано встаю, пораю свині і йду косить клевер. Женя (теж оstarбайтерка з України) подоїть корови, запряга волів та іде до мене, нагрузимо гарбу клевером і йдемо додому, поснідаємо і на поле. Робили все: пололи, косили й орали».

Отже, праця займала майже весь світловий день робітника. Якщо для робітника промислового підприємства чи фабрики, особливо кваліфікованого, тривалість робочого дня обмежувалася зміною й становила пересічно 8—12 годин, у хатньої прислуги чи сільськогосподарських наймитів чітких обмежень робочого часу не було. Різні види допоміжних некваліфікованих робіт (прибирання, розвантаження, розбирання завалів тощо) також не обмежували визначеним часом, до них могли залучати робітників і після основної роботи.

Дуже часто праця набувала форм жорстокої експлуатації. Молоді жінки, навіть підлітки мусили виконувати важку некваліфіковану роботу, до якої вони були часто непридатні фізично. Зарплата стала ще одним фактором дискримінації — вона була низькою (як обурено говорили очевидці — за неї «нічого не можна було купити») і фактично втрачала стимул до праці.

Контрольні запитання

— Які факти свідчать про тяжкі умови праці остарбайтерів?

— Як, на вашу думку, чому було таким зневажливим ставленням працедавців до своїх працівників-остарбайтерів?

Напередодні війни війська вермахту отримали вказівки щодо поведінки на території СРСР. У них було наголошено на необхідності нещадних і рішучих заходів проти «агітаторів, партизанів, саботажників, євреїв» і повної ліквідації будь-якого активного й пасивного опору. Це був документ, який фактично знімав із солдатів і офіцерів відповідальність за вбивство цивільного населення. З тим, як становище німецьких військ ускладнювалося, поняття опору в розумінні німецьких солдатів розширювалося. Особливо це стосувалося конфліктів, які виникали під час вилучення продовольства.

Сподівання українських селян на те, що нова влада розпустить колгоспи й відновить приватну власність, не справдилися. Колгоспи були зручним інструментом для експлуатації селянської праці. Німецькі окупанти наклали на селян продовольчу данину — так званий контингент. Збір «контингенту», особливо в райхскомісаріаті «Україна», здійснювали жорстокими засобами. Тих, хто чинив опір, відправляли на примусові роботи до Німеччини, а якщо опір був активним, то розстрілювали на місці.

Соціального напруження в селах додавали містяни. Позаяк німецька влада розглядала Україну як аграрний придаток, забезпечення продовольством міських жителів було дуже скорочено. Рятуючись від голоду, містяни були змушені продавати по селах те, що мали, передусім одяг, а точніше обмінювати на продовольство, бо гроші втратили цінність.

Політика нацистів тотального терору та фізичного винищення мала своїм наслідком наростання народного невдоволення окупаційним режимом, що стало базою для розгортання Руху опору. Проте, крім Руху опору, ще одним

явищем повсякдення режиму «нового порядку» стало таке явище, як колабораціонізм, який виявився не тільки в співпраці місцевого населення з окупантами (часто заради фізичного виживання), а й формування національних частин у збройних силах армії вермахту.

Контрольні запитання

— Які вказівки отримали війська вермахту щодо поведінки на території СРСР?

— Які наслідки мало для українців використання території України як аграрно-сировинного придатку економіки нацистської Німеччини?

Мінілекція «Національні військові формування в німецькій армії. Прояви колабораціонізму»

Учитель. З німецьким наступом улітку 1941 року більшість українців плекала надії на поліпшення свого становища. У чому це виявилось? Так, очікували на повалення сталінського режиму не тільки в Західній Україні. У центральних і східних областях ще свіжими в пам'яті були жахи колективізації й голодомору. У ставленні до німецької влади на початку війни українці керувалися переважно спогадами із часу Першої світової війни й Української революції, коли німці підтримували прагнення українців до державності, привносили в суспільне життя організацію та порядок (*пам'ятка 1 на с. 29*).

Так, ще до початку нацистсько-радянської війни в складі сил вермахту було створено укомплектовані українцями батальйони «Нахтігаль» і «Роланд». Вони стали єдиними формуваннями зі східних європейців, які брали участь у нападі на СРСР у червні 1941 року. Проте це не були звичайні військові підрозділи, а сили спеціального призначення. Вони мали вчиняти диверсії в стані противника під час наступу регулярних військ, роззброювати залишки військ, охороняти ешелони. Набір добровольців до батальйонів проведено навесні 1941 року в Кракові, а військову підготовку — на території Австрії та Німеччини. Командирами батальйонів стали Роман Шухевич і Ріхард Ярій.

Контрольні запитання

- Які основні батальйони були в складі німецьких сил?
- Які функції мали виконувати ці батальйони?
- Хто став командиром військових угруповань?

Мінілекція «Портрет Романа Шухевича»

Учитель. Романа Шухевича вирізняла комунікабельність і раціональне мислення. Омелян Логущ, згадуючи про зустріч із Р. Шухевичем на Конференції поневолених народів 21—22 листопада 1943 року, писав: «Не виділявся нічим зі свого оточення. У чудесному настрої командир ділився спостереженнями і враженнями з дороги, розказував живо і дотепно багато цікавих подробиць. Він нав'язував принагідні розмови з вояками і старшинами і зручно, непомітно наводив балачки на політичні теми. І тут, подібно, як в інших ситуаціях, його висока культура, товариська виробленість та вроджений дар спізжити з людьми створювали відразу атмосферу вояцької щирости».

Лев Ярошевський писав: «Він був скромним, але принциповим, працьовитим, дуже обов'язковим і на свій вік серйозним, та притому веселою, погідною і нагідною вдачею, завжди приязно успокійлений до своїх товаришів». Він же вказував, що Роман був уважний до викладів, на запитання відповідав коротко, чітко, прямо, але чемно і приязно. Гімназійна молодь часто влаштовувала свята, у яких він брав активну участь.

Соратник Петро Дужий згадував: «Незважаючи на те, що Р. Шухевич у структурах ОУН і УПА посідав найвищі становища, у спілкуванні з людьми він був завжди врівноважений, коректний, відвертий. Також Головний командир був стриманою людиною — ніколи не підвищував голосу, хоча інколи, як військовикові, йому годилося б давати інструкції та пояснення, а передовсім накази, більш акцентовано. Підлеглі-упівці в бойових умовах зверталися до Шухевича словами «друже командир», а оунівці — «друже провідник».

Про перебування «Тараса Чупринки» в підпільно-конспіративній «хаті» в с. Княгиничі написав у споминах Любомир Полюга. Запам'яталася йому любов Романа Шухевича до дітей: «Він узяв маленьку Дзвінку на руки, поцілував її, і я побачив, із якою теплотою і любов'ю ставиться наш командир до дитини». Про його відвагу свідчить те, що під час 2-ї Обласної пластової зустрічі 2—6 серпня 1925 року на скелях Довбуша коло с. Бубнище в Карпатах на важкодоступній прямовисній скелі Вежа Роман Шухевич та Іван Сенів закріпили український синьо-жовтий прапор на місці вивішеного ще в часи Першої світової війни австрійського.

Богдан Кравців написав про Шухевича: «Був людиною з кожного погляду повною і всесторонньою, і нічого людського не було йому чужим: чулий і ніжний, як музика-поет, і суворий-твердий, як сталь, найперше супроти себе. Пластун-мандрівник, піаніст, спортсмен, інженер-технік, підпільник — в усьому був на своєму місці і завжди один із перших. Як вояк, коли взяти до уваги те, що він зробив і чого досяг, як і те, у яких умовах діяв, не має собі рівних в історії новітніх армій і воєн. Порівняно з ним — творцем єдиної в світовій історії модерної підпільної армії та комендантом її протягом майже семи років в умовах збройної боротьби з двома світовими потугами — бліднуть такі світові величини, як Фох, Петен, Роммель чи інші».

Завдання учням

Занотуйте до конспекту тезово історичний портрет Р. Шухевича за планом:

1. Походження історичного діяча.
2. Дитячі, юнацькі роки.
3. Власні оригінальні погляди.
4. Етапи становлення діяча.
5. Напрями діяльності.
6. Результати діяльності очима сучасників і дослідників.

Окрім колабораціоністів, військовими чи кримінальними злочинцями комуністичні режими Східної Європи вважали людей, які:

пасивно виконували свої громадські обов'язки без скоєння злочинів — але громадянський лад повинен забезпечити агресор згідно з міжнародною Гаазькою конвенцією 1907 року;

були до цього примушені — але це порушення обов'язків агресором, а не окупованим населенням;

були військовополоненими — також не є злочином; офіційний статус і захист надано Женевською конвенцією 1929 року;

вели національно-визвольну боротьбу проти колоніального режиму чи боролися як партизани проти окупантів — не є злочином; за Женевською конвенцією 1949 року їх було визнано комбатантами та на них поширено права військовополонених;

були громадянами інших держав — не є злочином, їхню причетність до діяльності нацистського окупаційного режиму не завжди було доведено;

перейшли на бік ворога в штучно створених цією державою умовах, які становлять загрозу для людини чи навіть національної, етнічної чи релігійної групи. Наприклад, депортація, репресії, голодомори, геноцид тощо.

Роман Шухевич — український політичний і державний діяч, військовик. Член галицького крайового проводу Організації українських націоналістів. Командир українців українського військового підрозділу «Нахтігаль» у складі іноземних легіонів вермахту (1941—1942). Генерал-хорунжий, головнокомандувач Української повстанської армії, голова Секретаріату Української головної визвольної ради (1943—1950).

Мінілекція «Основні причини та роль військових національних формувань в армії вермахту»

Учитель. У складі вермахту було сформовано українські військові частини (пам'ятка 2 на с. 32). Так, керівництво Організації українських націоналістів виношувало плани мати власні збройні формування. ОУНівські очільники сподівалися, що ці підрозділи стануть ядром майбутньої української армії й допоможуть наблизити незалежність України. Загалом військовий вишкіл тоді пройшли близько 700 осіб. Згодом більшість цих бійців справді влилася в Українську повстанську армію.

Однак німці мали власні цілі — використати українців як інформаторів і перекладачів, а також для виконання карально-поліцейських функцій. Створення батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» було результатом домовленості тільки зацікавлених осіб із двох боків (зокрема, абвера — німецької військової розвідки),

досягнутої без відома вищого керівництва Третього райху. Наприкінці 1941 року в складі вермахту були дрібні відділи добровольців різних національностей.

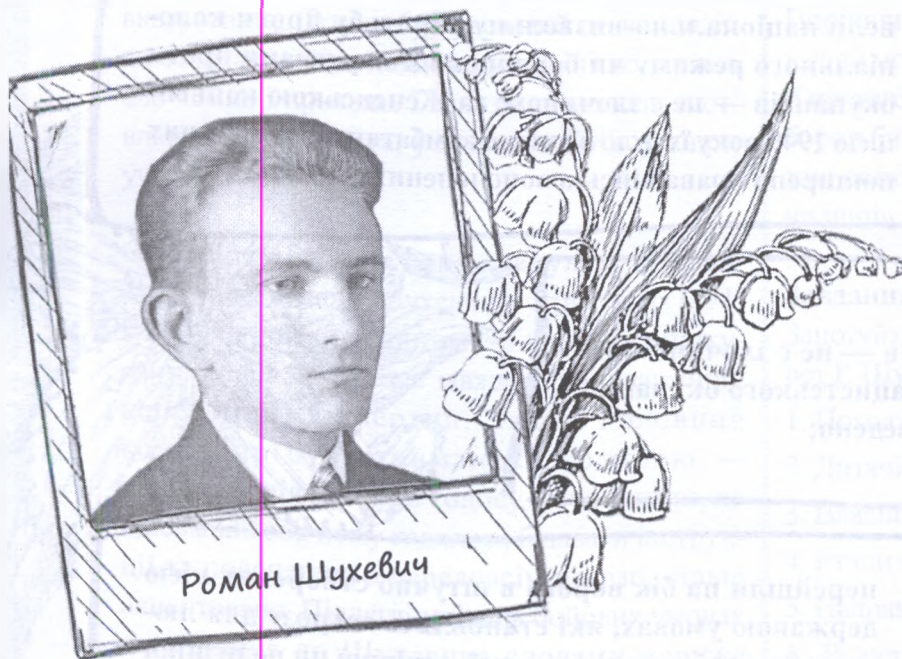
Тоді Гітлер дав дозвіл створити з радянських військовополонених козацькі, вірменські, туркестанські та кавказькі мусульманські загони. Полонених українців і білорусів залучали до служби в так званих добровільних допоміжних загонах, яких не допускали до лінії фронту й оперували ними в тилу. Загалом на весну 1943 року вони налічували 400—600 осіб. Винятком були, власне, російські формування: їх було багато та вони були значно чисельніші.

Поразка нацистських військ під Сталінградом змусила німецьке військо й політичне керівництво повернутися до думки про утворення ненімецьких військових частин. Найбільшим таким формуванням стала Російська визвольна армія під керівництвом генерала Андрія Власова. У квітні 1945 року вона налічувала 120—130 тис. бійців.

За підрахунками німецького дослідника Дітера Поля, 30—40 тис. місцевих колаборантів взяли участь у здійсненні голокосту в окупованій Україні, хоча ця цифра і не є остаточною. Вермахт та війська СС поповнили понад 1,5 млн осіб із громадян інших держав і національностей. З них у роки війни було сформовано 59 дивізій, 23 бригади, кілька окремих полків, легіонів і батальйонів.

Контрольні запитання

— Яку мету поставили німці під час створення батальйонів?

Роман Шухевич

- Чому німецьке керівництво підтримувало утворення загонів добровольців?
- Яке найбільше ненімецьке військово-формування?

Робота з документами

Учитель організує самостійну роботу учнів зі спогадами сучасників та учасників формувань і-поглядами істориків, які розкривають зміст поняття «колабораціонізм» (додаток 2 на с. 36—37) та пропонує виконати завдання.

Завдання учням

- Порівняйте погляди істориків та очевидців подій.
- Опираючись на попередні знання історії, наведені погляди істориків і додаткову інформацію, поясніть чинники появи явища колабораціонізму під час Другої світової війни.

IV. Закріплення та повторення вивченого на уроці

Зворотний зв'язок

Учитель. Тож ми ознайомилися з основними подіями, що проходили на території України за часів окупації. Дайте відповідь на запитання:

- Коли почалася окупація Української РСР військами нацистської Німеччини та її союзників?
- Що таке політика «нового порядку»?
- Який план містив програму колонізації німців у Східній Європі?
- Які адміністративно-територіальні одиниці було створено на окупованих нацистами територіях України?
- Розкрийте зміст понять, як-от: «остарбайтери» та «колабораціонізм».
- Які основні прояви колабораціонізму?
- Які були основні національні військові формування в армії вермахту?

V. Підбиття підсумків уроку

Узагальнення

Учитель. Нацистський окупаційний режим є одним з найтрагічніших етапів Другої світової війни. Однією з держав, яка найбільш постраждала в роки окупації, була Україна,

QR 1

QR 2

Останній напис Україна в огні

<https://cutt.ly/XtL2oE0>

<https://cutt.ly/6tL2aiv>

тому що мільйони українців загинули, знищено сотні міст і десятки тисяч сіл, вивезено тисячі пам'яток культури.

На окупованих територіях установлювали нацистський «новий порядок», за яким ліквідували суверенітет завойованих країн, економічно грабували та використовували всі ресурси в інтересах Третього райку. Расова дискримінація, геноцид, терор, репресії, масові депортації та фізичне винищення невинних людей — риси, що визначали нацистський «новий порядок». Отже, нацистський «новий порядок» в Україні, як в інших країнах Європи, викликав загальний народний протест, сприяючи масовому зростанню антифашистського Руху опору, який став однією з найяскравіших сторінок людської гідності.

VI. Домашнє завдання

Переглянути документальний фільм «Останній напис» (QR 1).

Завдання. Ви — киянин, який став свідком військової облоги. Опишіть перебіг своїх дій під час облоги. Використовуючи кіноповість

Загальна чисельність представників народів СРСР (у межах 1941 року), які воювали в збройних формуваннях на боці Німеччини (вермахт, війська СС, поліція):

росіян —
більше ніж
300 тис.

українців —
250 тис.

білорусів —
70 тис.

козаків —
70 тис.

латишів —
150 тис.

естонців —
90 тис.

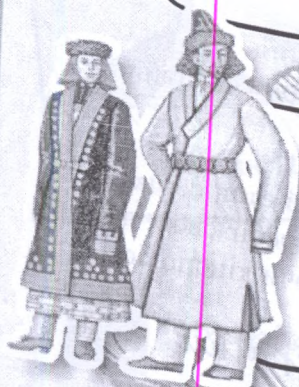
литовців —
50 тис.

народів
Середньої Азії —
близько 70 тис.

Північного
Кавказу та
Закавказзя —
до 115 тис.

інших народів —
близько 30 тис.
(усього бл. 1 200
тис. чоловік).
Іноді надають
більшу цифру —
1 500 тис. чол.

Олександра Довженка «Україна в огні» (QR 2 на с. 31), складіть опис боротьби з нацистською окупацією України.

Ви — остарбайтер. Складіть перелік причин, які змусили вас їхати до Німеччини.

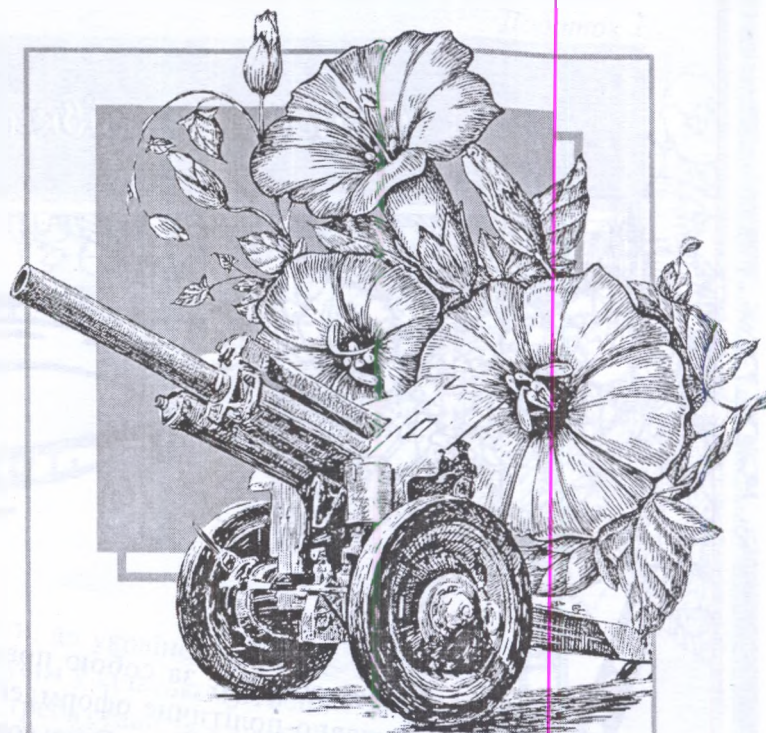
Ви — француз-в'язень концтабору. Складіть листа до своїх рідних про умови та ставлення нацистів до вас і до радянських військовополонених та громадян.

Ви — вояк батальйону «Нахтігаль». Опишіть свої враження після вступу вашого підрозділу до Львова.

Складіть інтерв'ю з колабораціоністом-поліцаєм і вояком батальйону «Нахтігаль»: як радянський журналіст, як сучасний український журналіст.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Атлас з історії України 10 клас (з контурною картою) / за ред. Н. В. Крижова. Київ: Картографія, 2019.
2. Гриневич В. А. Кох Еріх / Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон — Кю. Київ: Наукова думка, 2008.
3. Історія: Україна і світ: (інтегр. курс, рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти / М. М. Мудрий, О. Г. Аркуша. Київ: Генеза, 2018.
4. Історія України. 10 клас. Книга для вчителів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко, В. І. Милько. Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2014.
5. Історія в рідній школі: наук.-метод. журн. № 9(205). Методика вивчення теми: «Маки пам'яті, або Україна у Другій світовій війні» / М-во освіти і науки України, Держ. інформ.-виробн. підприємство вид-во «Пед. преса», голов. ред. Т. Ладиченко. Київ: Педагогічна преса, 2018.
6. Киричук Ю. Український національний рух 40—50-х років XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003.
7. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж—Нью-Йорк—Львів, 1993.
8. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 3. Київ: Темпора, 2013.

Риси нацистського «нового порядку»:

- ліквідація суверенітету завойованих країн;
- економічне пограбування;
- використання всіх ресурсів в інтересах Третього району;
- расова дискримінація, геноцид;
- терор, репресії, масові депортації та фізичне винищення невинних.